

COLLOQUIA RUSSICA

Series I, vol. 4

RURIKIDS IN DYNASTIC RELATIONS: POLITICS, CUSTOMS, CULTURE, RELIGION (10TH–16TH C.)

Publication after 4th
International Conference,
Mogilno, 14–16th November, 2013

Editor:
Vitaliy Nagirnyy

Krakow 2014

Michał Michalski
(Kraków)

POWIĄZANIA RODZINNE I RELACJE ANDRZEJA WŁODZIMIERZOWICZA DOBREGO Z POŁOWCAMI

Rywalizacja o przywództwo na Rusi dwóch potężnych odgałęzień rodu Rurykowiczów: Włodzimierzowiczów i Olegowiczów, determinowała potrzebę pozyskiwania wsparcia zewnętrznego. Jednym z ważniejszych przykładów takiej aktywności było małżeństwo zawarte pomiędzy Andrzejem Dobrym i wnuczką chana Tugorkana. Ślub z połowiecką arystokratką zaowocował narodzinami dzieci, które z racji posiadania powiązań rodzinnych zarówno na Rusi, jak i w stepie były łącznikami zbliżającymi do siebie obie kultury. Andrzej także wykorzystywał Połowców w rozgrywkach politycznych i był obok Wsiewołoda Olegowicza jedną ze stron zawierających z nimi pokój w 1140 r.

Od momentu pojawienia się w sąsiedztwie Rusi koczowniczego związku plemiennego Połowców, zaczęły się kształtować relacje pomiędzy tymi ludami. W świetle większości informacji ówczesnych źródeł stosunki między nimi miały przede wszystkim charakter zbrojnych konfliktów. Jednak dane archeologiczne oraz bardziej wnikliwa analiza źródeł pisanych pozwala dostrzec istnienie także innego typu kontaktów: zbliżenia w sferze kultury, religii, a nawet ideologii państwowej.

Punktem wyjścia tego rodzaju kontaktów rusko-połowieckich były mieszane małżeństwa przedstawicieli wyższych sfer tychże grup etnicznych. Zawierane były one dla umocnienia przymierzy i umożliwiały rozpoczęcie współpracy poszczególnych rodów. Nie inaczej było w przypadku Andrzeja Dobrego najmłodszego syna Włodzimierza Monomacha.

Latopis hipacki donosi, że narodził się on w roku 1102¹. Tę datę przyjmują Oleg Rapov i Vladimir Kučkin². Nicolas de Baumgarten uszczegóławia ją na 11 lipca³. *Latopis twerski* wskazuje natomiast, iż narodziny nastąpiły o miesiąc później, mianowicie 11

¹ *Ипатьевская летопись*, [in:] *Полное Собрание Русских Летописей* [dalej: ПСРА], т. 2, Москва 2001, с. 252.

² О. М. Рапов, *Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.*, Москва 1977, с. 143; В. А. Кучкин, *Чудо св. Пантелеймона и семейные дела Владимира Мономаха*, [in:] *Россия в средние века и новое время: сборник статей к 70-летию чл.-кор. РАН Л. В. Милова*, ред. М. Булгаков, В. Кучкин, А. Горский, Москва 1999, с. 59.

³ N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, „*Orientalia Christiana*”, 35, 1927, 9, p. 22, 25.

sierpnia 1102 r.⁴ Aleksandr Nazarenko ustalił jednak, że prawdopodobną datą narodzin księcia był rok 1103⁵. Od 1119 r.⁶ książę władał we Włodzimierzu Wołyńskim⁷, a od 1135 r. w Perejasławiu⁸. Według *Latopisu hipackiego* oraz *Latopisu nowogrodzkiego* władca ruski zmarł 22 stycznia 1142 r. w Perejasławiu⁹. Vasilij Tatiszczew natomiast podaje datę o rok wcześniejszą¹⁰.

Z punktu widzenia naszego tematu istotne jest, że Andrzej posiadał jedną żonę, wnuczkę połowieckiego chana Tugorkana¹¹. Potwierdzają to źródła pisane, przede wszystkim *Powieść Minionych Lat* pod rokiem 1117: „Въ се же лѣто поя Володимеръ за Андрѣа внуку Тугъртъканову”¹², a także późniejszy *Latopis woskresenski* choć ten nazywa chana Tmutorokaniem: „Въ се же лѣто поя Володимеръ за сына Андрѣа внуку Тмutorоканю Половечьскаго князя”¹³.

W małżeństwie tym urodziło się kilkoro dzieci. Najstarszy syn – Włodzimierz, wzmiankowany jest po raz pierwszy pod rokiem 1146 w *Latopisie hipackim*¹⁴. Dla nas bardzo ciekawym wątkiem jest jego drugie małżeństwo. Dysponujemy informacją, pochodzącą z graffiti odkrytego w 1972 r. w kijowskim Soborze Sofijskim, głoszącą: „Се была многопечальная Андреева сноха, Олега сестра и Игоря и Всеволода. Написал Ванко–поп человек владыки”¹⁵. Zdaniem Sergeja Vysockiego kobieta wymieniona w tym napisie była córką Światosława Olegowicza. Imiona jej braci pokrywają się bowiem z imionami trzech synów tego księcia. Uczony wskazuje też, że była ona żoną Włodzimierza Andrzejowicza¹⁶. Rzeczywiście stwierdzenie „Андреева сноха”¹⁷ może wskazywać, iż była żoną któregoś z synów Andrzeja Dobrego. Jeśliby założyć trafność tej tezy to należałoby stwierdzić, że była małżonką Włodzimierza, gdyż źródła nie

⁴ *Тверская летопись*, [in:] *ПСРА*, т.15, Санкт-Петербург 1863, с. 188.

⁵ А. В. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки, культурных, торговых, политических отношений IX–XII веков*, Москва 2001, с. 602–604; tu szczególnie wywód uczonego dotyczący roku narodzin księcia Andrzeja.

⁶ *Лаврентьевская летопись*, [in:] *ПСРА*, т. 1, Москва 2001, с. 292; *Ипатьевская летопись*, с. 285.

⁷ Д. В. Донской, *Рюриковичи: Исторический словарь*, Москва 2008, с. 31; П. П. Толочко, *Династические браки на Руси XII–XIII вв.*, Санкт-Петербург 2013, с. 158.

⁸ *Ипатьевская летопись*, с. 297.

⁹ Ibidem, с. 309; *Новгородская вторая летопись*, [in:] *ПСРА*, т. 3, Санкт-Петербург 1841, с. 124.

¹⁰ В. Н. Татищев, *История Российская*, т. 1, Москва 1962, с. 374.

¹¹ N. de Baumgarten, *Généalogies*, р. 22, 25; В. В. Богуславский, *Славянская энциклопедия. Киевская Русь–Московия*, т. 1, Москва 2005, с. 29; Л. Войтович, *Князівські династії східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*, Львів 2000, с. 219; И. П. Ермолаев, *Рюриковичи. Прошлое в лицах (IX–XVI вв.)*. Биографический словарь, Москва 2002, с. 14; Д. В. Донской, *Рюриковичи*, с. 31; J. Korpela, *Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus' bis zum Tode von Vladimir Monomach*, Jyväskylä 1995, s. 128.

¹² *Повесть Временных Лет*, [dalej: *ПВЛ*], ред. В.П. Адрианова-Перетц, Санкт-Петербург 2007, с. 129; *Ипатьевская летопись*, с. 285.

¹³ *Летопись по Воскресенскому списку*, [in:] *ПСРА*, т. 7, Санкт-Петербург 1856, с. 24. Imię teścia księżęcego zostało pomyłone z pochodzącą z tureckiego nazwą miasta na Płw. Tamańskim; T. Skulina, W. Swoboda, *Tmutorokań*, [in:] *Słownik Starożytności Słowiańskich* [dalej: *SSS*], т. 6, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław 1977, s. 91–96.

¹⁴ *Ипатьевская летопись*, с. 330; według E. Goranina wymieniony w tym fragmencie „Andrzejowicz” to właśnie Włodzimierz, zob.: E. Goranin, *Latopis Kijowski 1118–1158*, Wrocław 1995, s. 50, przyp. 351. Zgodnie z zasadą starszeństwa, to on musiał objąć rządy jako pierwszy, przed młodszym bratem Jaropelkiem.

¹⁵ С. А. Высоцкий, *Киевские граффити XI–XVII вв*, Киев 1985, с. 25. Więcej o freskach Soboru Sofijskiego, zob.: Idem, *Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв.*, т. 1, Киев 1966; Idem, *Средневековые надписи Софии Киевской*. (По материалам граффити XI–XVII вв.), Киев 1976.

¹⁶ Idem, *Киевские граффити*, с. 26–30.

¹⁷ Ibidem, с. 25.

informują, aby drugi jego syn Jaropełk posiadał żonę¹⁸. W przypadku Włodzimierza *Latopis hipacki* donosi natomiast, że posiadał małżonkę jeszcze w dniu swej śmierci: „Того же лѣта исходяча преставися князь Володимиръ Андрѣвичь, мѣсяца генваря 28, [...] Володимеръ же Мьстиславичь [...] иде к Дорогобужю, дружина же Андрѣвича не пустиша его в городъ. Онъ [...] рече: цѣлую къ вама крестъ и къ княгини вашей [...] и переступи крестное цѣлование [...] и погна княгиню из города. Она же вземши князя иде на Вроучии Вышегороду”¹⁹. Nie znamy tej kobiety z imienia, wiemy, że musiała żyć jeszcze w roku 1171. Jeśli jednak S. Vysockij miał rację, to w jej żyłach musiała płynąć domieszka połowieckiej krwi. Bowiem, gdyby nawet nie należała do potomstwa Światosława Olegowicza i córki chana Ajepy Girgenowicza, posiadała babkę – córkę chana Osołuka²⁰. Również Włodzimierz pochodził z małżeństwa rusko-połowieckiego. Aranżowanie związków matrymonialnych osób o takim pochodzeniu obok korzyści politycznych (poparcie spokrewnionych z nimi rodów połowieckich), niwelowałyby z pewnością barierę kulturową. Prawdopodobnie więc, że na Rusi tworzone takie rodziny.

Drugim synem Andrzeja był Jaropełk. O księciu tym niewiele wiadomo, występuje w źródłach tylko w dwóch miejscach²¹. Wzmianki te jednak nie wiążą się z tematem naszych rozważań.

Według Vladimira Boguslavskiego, Andrzej Dobry posiadał jeszcze jedno dziecko – nieznaną z imienia córkę²². Pogląd o posiadaniu przez niego córki przyjmują również Dmitrij Donskoj²³, Manfred Hellmann²⁴ oraz Jukka Korpela²⁵. Kobieta ta miała być żoną Olega, syna Światosława Wsiewołodowicza²⁶. J. Korpela słusznie jednak zauważa, iż żona tego księcia została zidentyfikowana jako córka Jerzego Jarosławowicza, kniazia rizańskiego²⁷. Wyżej wspomniani uczeni przypisując Andrzejowi córkę opierali się na dwóch wzmiankach źródeł pisanych. Pierwsza informacja pochodzi z *Latopisu hipackiego*, który pod 1167 r. odnotowuje: „Том же лѣтъ оумре Андрѣвна за Олгомъ за Святославичемъ”²⁸. Druga bardziej rozbudowana, zapisana o rok wcześniej, pochodzi ze źródła młodszego – *Latopisu moskiewskiego*: „Того же лѣта умре Андрѣвна за Олгомъ Святославичем; он же другую поять Ростиславлю дщерь Мьстиславича”²⁹.

Pierwsze źródło nie jest konsekwentne w sprawie księcia, pozostającego w związku małżeńskim z Andrzejówną w chwili jej zgonu. W *Latopisie hipackim* informacja o śmierci córki Andrzeja znajduje się bowiem w ustępie dotyczącym konfliktu Ole-

¹⁸ *Ипатьевская летопись*, с. 491, 510.

¹⁹ *Ibidem*, с. 546–547.

²⁰ N. de Baumgarten, *Généalogies*, p. 18, 20; Л. Войтович, *Князівські*, с. 166–167; Е. В. Пчелов, *Рюриковичи. История династии. 1000 лет одного рода*, Москва 2001, с. 151.

²¹ *Ипатьевская летопись*, с. 491, 510.

²² В. В. Богуславский, *Славянская энциклопедия*, т. 1, с. 29.

²³ Д. В. Донской, *Рюриковичи*, с. 32, 501.

²⁴ М. Hellmann, *Handbuch der Geschichte Russlands: Von der Kiewer Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum*, Bd.1, Stuttgart 1981, s. 428–429.

²⁵ J. Korpela, *Beiträge*, s. 128.

²⁶ М. Hellmann, *Handbuch*, Bd.1, s. 428–429; J. Korpela, *Beiträge*, s. 128.

²⁷ J. Korpela, *Beiträge*, s. 128; N. de Baumgarten, *Généalogies*, p. 18–19.

²⁸ *Ипатьевская летопись*, с. 527.

²⁹ *Московский летописный свод конца XV века*, [in:] *ПСРА*, т. 25, Москва 1949, с. 74.

ga Światosławowicza, syna Światosława Olegowicza z jego wujem Światosławem Wsiewołodowiczem. z kontekstu wynikałoby więc, że i zapisany pod koniec tego ustępu fragment dotyczący zgonu Andrzejówny żony Olega, powinien dotyczyć właśnie Olega syna Światosława Olegowicza. Natomiast z tego samego źródła wiemy, iż dwa lata wcześniej – w 1165 r. – ożenił się on z Agafią Rościsławówną: „Том же лѣтъ ведена бысть Ростиславна Огафья за Олга Святославича, мѣсяца июня въ 29 день”³⁰. w czasie pomiędzy ślubem Olega w 1165 r., a wzmianką o śmierci Andrzejówny w roku 1167 – nasze źródło nie podaje informacji o zgonie Agafii. Co więcej, wiemy, iż żyła ona jeszcze w roku 1168³¹. Wynika z tego, że syn Światosława Olegowicza nie mógł być mężem Andrzejówny, ponieważ przez około dwa lata przed jej śmiercią oraz jakiś czas po niej, pozostawał w innym związku małżeńskim. Na tej podstawie wyżej wspomniani uczeni doszli do wniosku, iż mężem córki Andrzeja był inny Oleg – syn Światosława Wsiewołodowicza.

Latopis moskiewski radzi sobie z tą zawilością w inny sposób. Mianowicie informację o ślubie Olega z córką Rościsława Mścisławowicza umieszcza zaraz po wzmiance o śmierci Andrzejówny, wskazując, że to syn Światosława Olegowicza był mężem obu kobiet³². *Latopis hipacki* jest źródłem starszym, dlatego istnieje możliwość, że to on przekazuje wersję bliższą prawdy, a młodsze źródło pochodzące z kręgu moskiewskiego przedstawia zapis, w którym celowo przestawiono datę ślubu Olega Światosławowicza z Agafią, tak aby informacja o zgonie Andrzejówny zgadzała się z tokiem narracji ustępu źródła.

Z drugiej strony istnieje ewentualność, że pomyłka zaszła w *Latopisie hipackim*. Oczywiście pierwotnie ten musiał mieć dokładne dane, skoro podaje datę dzienną ślubu z Agafią. Można jednak zastanawiać się nad pomyłką wynikającą z istnienia trzech systemów liczenia lat na Rusi od XI w. Rok 6674 można było bowiem przeliczyć na 6673, a także na 6675 stosując inne style. Należałoby wtedy założyć, że początkowo zapisano oba fakty osobno, a potem dopiero przeliczano daty. Najtrudniejsze jest wyjaśnienie, jak doszło do początkowego rozdzielenia dat. Wymagałoby to przyjęcia, że oba fakty były zapisane pod różnymi latami, a niemożliwe jest wtedy odwrócenie kolejności. Rozdzielenie zapisów w jednej notce rocznikarskiej niewiele daje. Co innego, gdyby przyjąć, że pierwotnie zapisano dwa fakty w jakiejś księdze liturgicznej dla upamiętnienia i modlitw. Wówczas mogła zajść ewentualność przeliczenia daty 6674 błędnie na dwa różne sposoby. Pisarz *Latopisu moskiewskiego* odnalazł może pierwotną wersję tekstu i takową wykorzystał lub opierając się na tradycji moskiewskiej na własną rękę poprawił tekst dając zbieżną datę wydarzeń. Pierwszą żoną Olega, syna Światosława Olegowicza, była córka Jerzego Dołgorukiego, który po opanowaniu Moskwy uczynił z tego ośrodka jedną ze swych rezydencji³³. Dzieje dynastii Juriewiczów były dobrze znane w tradycji latopisarstwa moskiewskiego, a przez ślub z Juriewną i Oleg Światosławowicz znalazł się

³⁰ *Ипатьевская летопись*, s. 524–525.

³¹ *Ibidem*, s. 528.

³² *Московский летописный свод*, s. 74.

³³ P. Г. Скрынников, *Крест и корона: церковь и государство на Руси IX–XVI вв.*, Санкт–Петербург 2000, s. 44.

w kręgu zainteresowania moskiewskich pisarzy. Jeśli to źródło z kręgu moskiewskiego zachowało właściwy kształt relacji, mielibyśmy kolejny raz sytuację, w której doszło do ślubu pomiędzy osobami posiadającymi połowieckich przodków. Andrzejówna była córką wnuczki Tugorkana, ojciec Olega żonaty był natomiast z córką Ajepy Girgenowicza³⁴. Oleg był pierwszym dzieckiem tego związku. Kolejne takie małżeństwo wskazywałoby na utrzymywanie się tendencji do tworzenia takich rodzin na Rusi.

Relacje Andrzeja Dobrego z Połowcami nie ograniczały się do związku z wnuczką Tugorkana³⁵. Nie kończyły się również na posiadaniu trojga dzieci zrodzonych z tej kobiety, które podtrzymywały kontakty z rodami nomadów i były łącznikami obu kultur.

Pierwsza wzmianka o kontaktach politycznych księcia ze stepowcami, zapisana w *Latopisie hipackim*, donosi o jego wyprawie na Polskę: „тогда же посла Володимерь Андрѣя с погаными на Ляхы”³⁶. Uważa się, iż wspomnianymi tu poganami byli Połowcy³⁷. Rzeczywiście najbardziej naturalne – ze względu na więzy rodzinne – było wykorzystanie wsparcia rodu Tugora. Powiązania z połowieckimi wyższymi sferami ułatwiały Andrzejowi dowodzenie kontyngentami koczowników, które czasowo lub na stałe wspierały jego wojska.

W roku 1135 na skutek waśni rodowych Andrzej pojawia się na kartach *Latopisu hipackiego* jako przeciwnik Wsiewołoda Olegowicza, wspieranego przez Połowców: „Юрьи испроси оу брата своего Ярополка Переяславль”³⁸, а Ярополку дасть Суждаль и Ростовъ и прочюю волость свою но не всю. и про то зараратишася Олговичи. Иде Ярополкъ съ братьею своею и Юрьи и Андрѣи на Всеволода на Олговича и поимаша около города Чернигова села. Всеволодъ же не изиде противу биться, и еще бо бяху Половци не пришли к нему. Ярополкъ же [...] възратися в Киевъ”³⁹ и распусти вои [...] и Половчемъ пришедшимъ къ Всеволоду, Всеволодъ же съ братьею своею и съ Изяславомъ и Святополкомъ Мъстиславичема⁴⁰ и поидоша воююче села и городы Переяславской власти и люди съкуще, доже и до Киева придоша [...] вѣдяху по онои сторонѣ Днѣпра, люди емлюще⁴¹, а другыя съкуще, нѣ оутягшимъ перевестися [...] и плениша же и скота бещисленое множество”⁴². Ostatecznie „и вмирися Ярополкъ съ Всеволодомъ и даша Переяславль Андрѣви, брату своему а Володимерь Изяславоу Мъстиславичю”⁴³. Konflikt rozgorzał o Perejasław. Leżący niedaleko Kijowa ośrodek był doskonałym punktem do prowadze-

³⁴ ПВА, с. 120.

³⁵ Ibidem, с. 129.

³⁶ *Ипатьевская летопись*, с. 286.

³⁷ Д. В. Донской, *Рюриковичи*, с. 31; Е. Goranin, *Latopis kijowski*, s. 12, przym. 10; П. П. Толочко, *Династические браки*, с. 157–158.

³⁸ Perejasław – wiodący ośrodek Rusi kijowskiej, znajdował się nad rzekami Altą i Trubież, na prawym brzegu rzeki Trubież niedaleko jej ujścia do Dniepru, zob.: А. В. Куза, *Древнерусские городища X–XIII вв.: свод археологических памятников*, Москва 1996, с. 175.

³⁹ *Latopis lawrentjewski* datuje powrót Jaropelka do Kijowa na listopad 1135 r. *Лаврентьевская летопись*, с. 303.

⁴⁰ Мѣстиславовиче wystąpili przeciw Włodzimierzowiczom na skutek wygnania Wsiewołoda Мѣстиславовича z Perejasławia i Iziasława Мѣстиславовича z Turowa. *Ипатьевская летопись*, с. 296–297.

⁴¹ *Latopis lawrentjewski* przekazuje, iż ludzie zdążyli zbiec przed napastnikami, ci zaś zdobyli i uprowadzili tylko bydło, konie i zagarnęli plony. *Лаврентьевская летопись*, с. 303.

⁴² *Ипатьевская летопись*, с. 295–296.

⁴³ Ibidem, с. 297.

nia walki o stolicę. z tego miejsca wiodła często droga do objęcia kijowskiego tronu⁴⁴. Według zasady starszeństwa Jerzy Dołgoruki po Jaropełku i Wiaczesławie był następnym w kolejce do objęcia rządów w Kijowie⁴⁵. Dlatego też poprosił o Perejasław, co godziło w interesy Olegowiczów i doprowadziło do kolejnej wojny rodów.

W konflikcie tym Połowcy wsparli Olegowiczów, z którymi pozostawali w ścisłych relacjach. Andrzej natomiast stanął przy boku swych braci. Usytuowało go to po drugiej stronie barykady i zmusiło do walki z nomadami. Nie musiało to jednak stanowić pogwałcenia sojuszu z koczownikami, z którymi był skoligacony, Połowcy byli bowiem podzieleni na wiele rodów. Nie mamy dokładnych danych, które z nich wsparły Olegowiczów. Przypuszczać możemy tylko, że Połowcy ci musieli mieszkać w oddaleniu od granicy, ponieważ spóźnili się na pierwszą część zmagania. Musiała ich być znaczna ilość – duże plemię, bo ich siły wpłynęły na decyzję Wsiewołoda o ataku na Perejasław i podążeniu na Kijów. Możliwe też, iż zapuszczenie się pod ten ośrodek forsowane było przez samych Połowców – zależało im na łupach, a źródła wyraźnie wskazują na rabunkowy charakter wyprawy.

W efekcie pojednania obu stron księstwo perejasławskie dostało się w ręce Andrzeja Dobrego, który jako najmłodszy z Włodzimierzowiczów najmniej drażnił Olegowiczów, dążących do opanowania Kijowa. Perejasław był często furtką do objęcia władzy w Kijowie⁴⁶, a Wsiewołod Olegowicz rościł sobie pretensje do stolicy.

Pokój zawarty nie trwał długo, już w roku następnym – 1136, Wsiewołod wsparty przez Połowców rozpoczął zmagania wojenne: „Того же лета приде Всеволодъ съ всею братьею к Переяславлю и стояша подъ городомъ три дни и бишася оу епископлихъ воротъ и въ княжихъ воротъ, и почютиша Ярополка идоуча, идоуша на верхъ Соупоя⁴⁷, и тоу пристроившася, дождаша ихъ. и въскорѣ Ярополкъ с дружиною своею и съ братьею, ни вои своихъ съждавше, ни нарядившеся гораздо, оустремишася боеви, мняще яко не стояти Олговичемъ противу нашей силѣ. и бывшую съступлению обѣима полкома, и бишася крѣпко, но воскорѣ побѣгоша Половци⁴⁸ Олговѣ, и погнаша по нихъ Володимерича дружина лутшая, а князи ихъ, Володимеричи бяхуся со Олговичи. [...] Видивше же братья вся Ярополкъ, Вячеславъ, Гюнди, и Андрѣи, полкы своя възмятены, отѣхаша въ свояси. Тысячкы⁴⁹ же съ бояры ихъ, переже гнаша по Половцихъ избиша ѣ, воротишася опять на полчище и не обрѣтоша княжьи своя, и оупадоша Олговичемъ в ручѣ⁵⁰.”

Dowiadujemy się, że siły Wsiewołoda Olegowicza kolejny raz wspierane były przez Połowców. Również i tym razem Andrzej walczył przeciw nim. Zastanawiająca jest

⁴⁴ A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, „Przegląd Historyczny”, 57, 1966, 4, s. 548.

⁴⁵ В. Л. Янин, *Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и „Хождение” игумена Даниила*, „Труды Отдела Древнерусской Литературы”, 16, 1960, с. 120.

⁴⁶ A. Poppe, *Fundacja*, s. 548.

⁴⁷ Супој – rzeka w księstwie perejasławskim, lewy dopływ Dniepru, zob.: Л. Л. Муравьева, Л. Ф. Кузьмина, *Именной и географический указатели к Ипатьевской летописи*, [in:] *ПСРА*, т. 2, Москва 2001, с. XLVII.

⁴⁸ Obecność Połowców wśród oddziałów Wsiewołoda Olegowicza w 1136 r. obok *Latopisu hipackiego* poświadczają również *Latopis lawrentjewski* oraz *Latopis woskresenski*. *Лаврентьевская Летопись*, с. 303–304; *Летопись по Воскресенскому списку*, с. 30.

⁴⁹ Dawid Jarunowicz. *Лаврентьевская летопись*, с. 304.

⁵⁰ *Ипатьевская летопись*, с. 297–298.

kwestia ucieczki koczowników z pola bitwy. Czy nomadzi przez wzgląd na koligacje rodzinne księcia Andrzeja mogli dogadać się z Jaropełkiem? Jest to mało prawdopodobne. Wiemy bowiem, że Połowców dopędził i rozgromił tysiącznik Dawid Jarunowicz wraz z bojarstwem. Pozostają więc dwie możliwości: 1) Połowcy widząc przeważające siły wroga przestraszyli się i pierzchli; 2) ucieczka koczowników była przemyślanym fortem mającym na celu rozproszenie głównych sił Włodzimierzowiczów i w efekcie ich rozbicie. Dalsze wydarzenia pokazują realność tej drugiej możliwości. Źródło przekazuje: „воскорѣ побѣгоша Половци Олговѣ, и погнаша по нихъ Володимерича дружина лютшяя”⁵¹, książęta musieli więc stawić czoła oddziałom Wsiewołoda bazując na gorszej części swej armii. Doprowadziło to do przegrania bitwy. Hipotezę o fortelu Olegowiczów potwierdzać też mogą słowa: „и почютиша Ярополка идоуча, идоуша на верхъ Соупоя, и тоу пристроившася, дождаша ихъ”⁵². Wsiewołod wiedząc od swych wywiadowców o przeważających siłach wroga, wybrał dogodnie miejsce do bitwy i obmyślił podstęp, który miał przynieść mu zwycięstwo. Zapewne teren, który wybrał sprzyjał zarówno obronie, jak i fortelowi. Armia Wsiewołoda poszła w górę rzeki Supoj, która stanowiła granicę Rusi ze stepem połowieckim. Podstęp zakładał więc ucieczkę nomadów w step przez rzekę Supoj. Teren stepowy sprzyjał ucieczce, a przeprawa przez rzekę w jedną i w drugą stronę dawała Olegowiczom dodatkowy czas na rozprawę z wrogiem. Nomadzi mieli więc zadanie odciągnięcia najlepszych sił koalicji książąt w step i związanie ich tam w mniejszej bitwie tak, aby Wsiewołod zyskał czas na rozgromienie reszty wrogich wojsk.

Skąd jednak pewność Wsiewołoda, iż „lepsza drużyna” popędzi za Połowcami? Taka pewność oparta mogła być na niechęci i pogardzie, jaką darzyli Połowców Rusini. W ruskiej tradycji ludowej m.in. w tzw. bylinach zachowały się przezwiska niektórych chanów połowieckich. Przykładowo dziadek żony Andrzeja Dobrego, Tugorkan znany był tam jako „Тугарин Змеевич” (Tugarin Żmijewicz) – czyli Tugarin syn Żmija. Inny chan połowiecki – Boniak, znany był jako „Боняк Шолудивый” (Boniak Szoludiwij) – Boniak Parszywy⁵³. Przewiska im nadane przez twórców ludowych podań były odzwierciedleniem – echem – nastrojów panujących wśród ludności ruskiej w czasach chanom współczesnych. Z *Powieści Minionych Lat* dowiadujemy się natomiast o fałszywości Połowców: „В то же лѣто придоша половци [...] на мирѣ [...] и начаша думати дружина [...] о погубленьи Итларевы чади. Володимеру же не хотящу сего створити [...] же дружина рекоша [...] Нѣту ти в томъ грѣха; да они всегда к тобѣ ходяче ротѣ, губятъ землю Русьскую, и кровь хрестьянску проливають

⁵¹ Ibidem, s. 298.

⁵² Ibidem, s. 297.

⁵³ С. А. Плетнева, *Половецкая земля*, [in:] *Древнерусские княжества X–XIII вв.*, ред. А. Г. Бескровный, Москва 1975, s. 272; В. Г. Васильевский, *Византия и Печенги (1048–1094)*, [in:] *Труды*, т. 1, Санкт-Петербург 1908, s. 77; Б. А. Рыбаков, *Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи*, Москва 1963, s. 89; П. Кузьмичевский, *Шолудивый Буняк в украинских народных сказаниях*, „Киевская старина”, 8, 1887, s. 676–713; Idem, *Шолудивый Буняк в украинских народных сказаниях. (окончание)*, „Киевская старина”, 10, 1887, s. 233–276; И. Г. Добродомов, *Из половецкой ономастики: (Тазъ Бонякъ)*, „Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка”, 23, 1964, s. 256–257; И. Жданов, *Русский былевой эпос. Исследования и материалы*, Санктпетербург 1885, s. 442–453.

бесперестани”⁵⁴. Wszystkie te czynniki składały się na budowanie niechęci i wrogości elit ruskich i pospolitej ludności do Połowców. Właśnie te nastroje były przyczyną pogrania tzw. „lepszej drużyny” za Połowcami podczas bitwy nad rzeką Supoj. Wsiewołod doskonale znał nastroje na Rusi i spodziewając się takiego obrotu spraw obmyślił podstęp mający odciągnąć najsilniejszą część wojsk Jaropełka. Nomadzi nadawali się do tego najlepiej, gdyż stanowili dobrą przynętę i byli przyzwyczajeni do takiego typu walki (szybkie ataki i odwroty, używanie łuczników podczas natarcia)⁵⁵.

Po bitwie z 1136 r. Andrzej powrócił do Perejaśławia, jednak pokój nie był osiągnięty. Olegowicze nadal nie dawali za wygraną, Wsiewołod „перешедь Десну⁵⁶ ста противоу Вышегорода⁵⁷ с вои. Ярополкъ же нача съвъкоупляти воѣ на нь, и постоя Всеволодъ за 7 дни, иде Черниговоу. и слаша межи собою послы, и не могоша ся Оуладити. Паки же Олговичи с Половци переидоша Днѣпръ, декабря въ 29 и почаша воевати от Тръполя⁵⁸, около Красна⁵⁹ и Васил(ь)ева⁶⁰ и до Бѣлагограда⁶¹, оли же до Києва и по Желанѣ⁶², и до Вышьгорода и до Деревъ⁶³, и чресъ Лыбѣдъ⁶⁴ стрѣляхуся”⁶⁵. Wszystkie działania prowadzone były w księstwie kijowskim, a udział w nich, po stronie Wsiewołoda, kolejno wzięli Połowcy. Ostatecznie jednak 12 stycznia 1136 r. Jaropełk zawarł z Wsiewołodem pokój i oddał mu jego ojcowiznę – Kursk wraz z Posejmiem⁶⁶.

Pod rokiem 1140, dowiadujemy się o innego typu kontaktach Andrzeja z Połowcami. Tym razem wraz z Wsiewołodem Olegowiczem, negocjował on umowę

⁵⁴ ПВА, с. 95–96.

⁵⁵ J. Maroń, *Koczownicy i rycerze. Najazd Mongołów na Polskę w 1241 roku na tle sztuki wojennej Europy XII i XIII w.*, Wrocław 2001, s. 71.

⁵⁶ Desna – największy lewy dopływ Dniepru, wpadający do niego niedaleko Kijowa. Rzeka płynąca przez Briańsk, Nowogródek Siewierski i Czernihów, zob.: W. Kopernicki, *Rzeki i jeziora: tekst objaśniający do mapy hydrograficznej dawnej Słowiańszczyzny części północno-zachodniej*, Warszawa 1883, s. 52–53; Н. П. Барсов, *Материалы для историко-географического словаря России. Географический словарь русской земли (IX–XIV ст.)*, т. 1, Вильна 1865, с. 61.

⁵⁷ Wyszogród – jeden z głównych grodów księstwa kijowskiego, usytuowany 20 km na północ od Kijowa, zob.: А. В. Куза, *Древнерусские городища*, с. 142; Н. П. Барсов, *Материалы*, т. 1, с. 46.

⁵⁸ Trepol – (obecnie wieś Tripolje) gród ruski na prawym brzegu Dniepru nad rzeką Stugną leżący w księstwie kijowskim na południe od Kijowa, zob.: П. П. Толочко, *Киевская земля*, [in:] *Древнерусские княжества X–XIII вв.*, ред. А. Г. Бескровный, Москва 1975, с. 33–35.

⁵⁹ Krasn – gród nad rzeką Krasną wpadającą do Dniepru niedaleko Treполя, zob.: А. А. Муравьева, А. Ф. Кузьмина, *Именной показчик*, с. XL.

⁶⁰ Wasylew – (obecnie Wasilkiw) gród nad rzeką Stugną na południowy zachód od Kijowa, zob.: Б. А. Рыбаков, *Владимировы крепости на Стугне*, „Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии”, 100, 1965, с. 126–129; П. П. Толочко, *Киевская земля*, с. 33.

⁶¹ Białogród – (obecnie wieś Bielogorodka) gród nad rzeką Irpeń (prawy dopływ Dniepru), na południowy zachód od Kijowa, zob.: П. П. Толочко, *Киевская земля*, с. 27–31; А. В. Куза, *Древнерусские городища*, с. 171.

⁶² Żelań – rzeka niedaleko Kijowa, zob.: В. І. Дригалкін, *З історичної мікротопонімії Києва та його околиць*, „Мовознавство”, 6, 1971, с. 27–28.

⁶³ Derew – „Dieriewskaja Ziemia” tereny należące niegdyś do plemienia Drewlan. w IX–X w. zamieszkiwali oni na południe od rzeki Prypec, nad Horyniem, Sluczą i Teterewem. Mieli własnych książąt i byli zwaśnieni z Polanami. Pewien czas bronili swej niezależności od Kijowa, później zostali jednak podporządkowani władzy tego ośrodka, zob.: Т. Lehr–Spławiński, W. Kowalenko, *Derewlanie*, [in:] SSS, т. 1, ред. W. Kowalenko, G. Labuda, Т. Lehr–Spławiński, Wrocław 1961, с. 338–339.

⁶⁴ Łybedź – rzeka wpadająca do Dniepru niedaleko Kijowa, zob.: А. Н. Насонов, „Русская земля” и образование территории Древнерусского государства, Москва 1951, с. 243.

⁶⁵ *Ипатьевская летопись*, с. 299. Sutyowany fragment uzupełniono na podstawie wcześniejszego wydania *Latopisu hіraskiego* z 1843 r.: *Ипатієвська лѣтопись*, [in:] ПСРА, т. 2, Санкт-Петербург 1843, с. 14.

⁶⁶ Ibidem, с. 299–300; А. Порре, *Fundacja*, s. 548; А. К. Зайцев, *Черниговское Княжество*, [in:] *Древнерусские княжества X–XIII вв.*, ред. А. Г. Бескровный, Москва 1975, с. 92.

rokojową z koczownikami⁶⁷: „Тогож лѣта прииде Половецъская земля . и князи Половецъстии на мирѣ . и ходиста к ним⁶⁸ Всеволодъ ис Киева, Андрѣи ис Переяслава къ Малотиноу⁶⁹, и створиша мирѣ с ними⁷⁰. Połowcy przybyli, aby zawrzeć pokój z nowym władcą Kijowa – Wsiewołodem. z jakiego jednak powodu w zjeździe uczestniczył Andrzej Dobry? Przecież Wsiewołod i Andrzej reprezentowali dwa różne i zwalczające się stronnictwa polityczne. Andrzej nie był też najstarszy z Włodzimierzowiczów, co dawałoby mu prawo reprezentowania całego rodu. Źródło natomiast przypisuje kniaziom równą pozycję, a przynajmniej nie podkreśla większego znaczenia któregoś w pertraktacjach. Wydaje się, że przyczyną udziału Andrzeja w zjeździe było osobiste zainteresowanie księcia w uregulowaniu stosunków z koczownikami. Księstwo perejasławskie, którym władał, graniczyło z ziemiami Połowców, było najbardziej narażone na najazdy i było swego rodzaju pierwszym buforem przed atakami nomadów na Ruś. Z innej strony, będąc władcą granicznego księstwa Andrzeja sam niejednokrotnie zagrażał nomadom. Z tego powodu i oni byli zainteresowani jego obecnością w miejscu rozmów. Jeśli przybyli na zjazd Połowcy byli skoligaceni z Andrzejem, mógł on być zaproszony także w roli mediatora. Fakt rywalizacji Olegowiczów i Włodzimierzowiczów o władzę nie wykluczał okazjonalnego zawierania porozumienia przez poszczególnych członków tych rodów, gdy ich interesy były zbieżne. Połowcy mogli też zaprosić Andrzeja do pertraktacji w celu nawiązania bliższych stosunków z Włodzimierzowiczami. Fakt, że Andrzej pojawił się na zjeździe nie przypadkowo potwierdza i miejsce spotkania – Malotin, który leżał w księstwie perejasławskim.

Podsumowując, warto podkreślić, że kontakty Andrzeja Dobrego z Połowcami kształtowały się na wielu płaszczyznach. Nie ograniczały się tylko do sfery politycznej, ale obejmowały również strefę kulturową, a także pociągały za sobą konsekwencje religijne. Rzuca się w oczy aspekt rodzinnych powiązań księcia z rodami chanów. Prawdopodobne jest, że związki te nie ograniczały się tylko do zawarcia małżeństwa z Połowczanką, ale ich przejawami mogły być również śluby dwójki jego dzieci z osobami posiadającymi mieszane pochodzenie. Na to jednak brak jednoznacznych dowodów. Mimo wszystko wydaje się, że kontakty, jakie utrzymywał Andrzej z rodem Tugora, musiały zbliżać do siebie oba rody. Oddanie mu za żonę kobiety tak znacznego pochodzenia wskazuje na chęć obu stron do podtrzymywania dobrych relacji. Obie strony zdawały sobie sprawę z rangi tego małżeństwa i dlatego wskazały do jego zawarcia osoby o porównywalnym statusie i znaczeniu.

⁶⁷ Д. В. Донской, *Рюриковичи*, с. 32.

⁶⁸ Uzupełnienie na podstawie *Latopisu ławrentjewskiego. Лаврентьевская летопись*, с. 308.

⁶⁹ Malotin – znajdował się w księstwie perejasławskim, gród ten był najprawdopodobniej umiejscowiony 15 km od ujścia Suły do Dniepru na granicy Rusi i stepów połowieckich, zob.: А. В. Куза, *Древнерусские городища*, с. 176; Idem, *Малые города Древней Руси*, Москва 1989, рис. № 259: Малотин.

⁷⁰ *Ипатьевская летопись*, с. 308; *Лаврентьевская летопись*, с. 308.

*

Michał Michalski, *Kinship and contacts of Andrei Vladimirovich the Good with the Polovtsians*

The competition of two powerful branches of the Rurikid dynasty – Vladimirovichs and Olegoviches – for the political supremacy in Rus pushed the princes to seek the external support in this confrontation. One of the important examples of such foreign policy activity was the marriage between Andrei the Good and the granddaughter of the Polovtsian Khan Tugorkan. The alliance with the Polovtsian aristocrat led to the birth of the children who, because of the family ties, aliked the both cultures. Andrei also used the Polovtsians in the political combinations and was, together with Vsevolod Olgovich, one of the parties that made the peace with the nomads in 1140.

*

Михал Михальский, *Родственные связи и контакты Андрея Владимировича Доброго с половцами*

Конкуренция за политическое первенство на Руси двух мощных ветвей династии Рюриковичей – Владимировичей и Ольговичей – подтолкнула князей к поискам внешней поддержки в этом противостоянии. Одним из важных примеров такой внешнеполитической активности был брак между Андреем Добрым и внучкой половецкого хана Тугоркана. Союз половецкой аристократкой привел к рождению детей, которые, в силу семейных связей, сближали обе культуры. Андрей также использовал половцев в политических комбинациях и был, вместе с Всеволодом Ольговичем, одной из сторон, которая заключила мир с кочевниками в 1140 г.